KOMPETENSIYAVIY YONDASHUVNING NAZARIY ASOSLARI VA UNING O‘ZBEKISTON TA’LIM TIZIMIGA JORIY ETILISHI

Xolliyeva Shaxlo Abdullayevna
Guliston Davlat Universiteti

Annotatsiya. Maqolada kompetensiyaviy yondashuvning shakllanish tarixi, nazariy asoslari va asosiy tushunchalari xorijiy, rus va o‘zbek manbalari asosida tahlil qilingan. "Kompetensiya" va "kompetentlik" tushunchalarining mazmuniy farqlari ochib berilgan, ushbu yondashuvning O‘zbekiston ta’lim tizimidagi me’yoriy-huquqiy asoslari hamda amaliyotga joriy etilishidagi muammolar nazariy jihatdan yoritilgan.

Kalit so‘zlar: kompetensiya, kompetentlik, tayanch kompetensiyalar, davlat ta’lim standarti, ta’lim natijasi, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim.

Аннотация. В статье на основе зарубежных, российских и узбекских источников проанализированы история становления, теоретические основы и ключевые понятия компетентностного подхода. Раскрыты содержательные различия понятий «компетенция» и «компетентность», теоретически освещены нормативно-правовые основы данного подхода в системе образования Узбекистана, а также проблемы его внедрения в практику.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, ключевые компетенции, государственный образовательный стандарт, образовательный результат, личностно-ориентированное образование.

Abstract. The article analyzes the history of the formation, theoretical foundations and key concepts of the competency-based approach on the basis of foreign, Russian and Uzbek sources. The substantive differences between the concepts of "competence" and "competency" are revealed, and the regulatory and legal foundations of this approach in the education system of Uzbekistan, as well as the problems of its implementation in practice, are examined from a theoretical perspective.

Keywords: competence, competency, key competencies, state educational standard, learning outcome, student-centered education.

Kirish. Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim tizimi oldiga qo‘yilayotgan talablar tubdan o‘zgarmoqda. Endilikda ta’limning asosiy maqsadi o‘quvchiga ma’lum hajmdagi bilimlarni yetkazish bilan cheklanib qolmasdan, uni hayotiy va kasbiy vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qila oladigan, egallagan bilimlarini amaliyotda samarali qo‘llay biladigan shaxs sifatida tarbiyalashdan iborat bo‘lib bormoqda. Ushbu o‘zgarishlar ta’lim natijalarini baholashning yangi paradigmasi sifatida kompetensiyaviy yondashuvning keng tarqalishiga sabab bo‘ldi. O‘zbekiston Respublikasida ham ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar aynan shu yondashuvga tayanmoqda. Xususan, "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonunda ta’lim jarayonining amaliy yo‘naltirilganligi va ta’lim oluvchilarda zarur ko‘nikmalarni shakllantirish vazifasi belgilab qo‘yilgan [1], Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida esa o‘quvchilarning xalqaro baholash dasturlaridagi

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

natijalarini oshirish va ta'lim mazmunini kompetensiyalar asosida yangilash ustuvor yo'nalish sifatida e'tirof etilgan [2]. Shu bilan birga, mazkur yondashuvning nazariy asoslari, uning tarkibiy tushunchalari va milliy ta'lim tizimiga moslashtirish mexanizmlari pedagogika fanida hali yetarlicha yoritilmagan.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili. Tadqiqotda nazariy tahlil, tarixiy-pedagogik, qiyosiy va tizimli tahlil, umumlashtirish hamda me'yoriy hujjatlarni kontent-tahlil qilish usullaridan foydalanildi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, "kompetensiya" tushunchasining ilmiy muomalaga kirishi 1960-yillarga to'g'ri keladi. N. Xomskiy tilshunoslikda "kompetensiya" va "performans" tushunchalarini farqlab, kompetensiyani til egasining yashirin bilimlar tizimi, performansni esa ushbu bilimlarning real nutqda namoyon bo'lishi sifatida talqin etgan [3]. Keyinchalik D. Makklelland an'anaviy intellekt testlari kasbiy muvaffaqiyatni bashorat qilishda yetarli emasligini isbotlab, uning o'rniga real faoliyat bilan bog'liq kompetensiyalarni baholash zarurligini asoslab bergan [4]. Bu g'oya psixologiya va menejment sohasida keng rivojlanib, Dj. Raven tomonidan kompetentlikning motivatsion, kognitiv va qadriyatli tarkibiy qismlarini o'z ichiga olgan yaxlit nazariyaga aylantirilgan [5].

XXI asr boshida Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotining DeSeCo loyihasi doirasida D. Rixen va L. Salganik tayanch kompetensiyalarning uch toifasini, ya'ni vositalardan interaktiv foydalanish, heterogen guruhlarda o'zaro munosabat va mustaqil harakat qilish kompetensiyalarini asoslab berdilar [6]. Rus pedagogikasida I.A. Zimnyaya kompetensiyaviy yondashuvni ta'lim natijasining yangi paradigmasi sifatida talqin etib, kompetensiya va kompetentlik tushunchalarini farqlagan: uning fikricha, kompetensiya muayyan bilim va ko'nikmalarning ichki potensial tizimi bo'lsa, kompetentlik uning faoliyatda namoyon bo'lishidir [7]. A.V. Xutorskoy esa kompetensiyani ta'lim oluvchiga qo'yiladigan oldindan belgilangan ijtimoiy talab, kompetentlikni esa shaxsning ushbu talabni egallaganlik darajasi sifatida ta'riflab, tayanch, umumpredmet va predmet kompetensiyalari ierarxiyasini taklif etgan [8]. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotining "Ta'lim 2030" konsepsiyasida kompetensiya tushunchasi bilim, ko'nikma, munosabat va qadriyatlarning murakkab vaziyatlarda safarbar qilinishi sifatida yanada kengaytirilgan [9]. O'zbekistonda ushbu yondashuv birinchi marta Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi 187-son qarori bilan tasdiqlangan davlat ta'lim standartlarida rasmiy tus olgan bo'lib, unda oltita tayanch kompetensiya, ya'ni kommunikativ, axborotlar bilan ishlash, o'zini o'zi rivojlantirish, ijtimoiy faol fuqarolik, milliy va umummadaniy hamda matematik savodxonlik kompetensiyalari belgilangan [10].

Natijalar va muhokama. O'rganilgan manbalarning qiyosiy tahlili kompetensiyaviy yondashuvning bir qator nazariy qonuniyatlarini aniqlash imkonini berdi. Birinchidan, kompetensiya tushunchasi turli fan sohalarida shakllanganligi sababli uning yagona ta'rifi mavjud emas, biroq barcha talqinlarda umumiy jihat sifatida bilimning faoliyatda qo'llanilishi, ya'ni amaliy yo'naltirilganlik ajralib turadi. G'arb an'anasida bu tushuncha ko'proq mehnat bozori va iqtisodiy samaradorlik bilan bog'langan bo'lsa [4; 6], rus pedagogika maktabida u shaxsga yo'naltirilgan ta'lim paradigmasi va tarbiyaviy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirilgan [7; 8]. Muallifning fikricha, O'zbekiston ta'lim tizimi uchun aynan ikkinchi yondashuv ko'proq mos keladi, chunki milliy pedagogikada bilim va tarbiyaning uyg'unligi an'anaviy ravishda ustuvor qadriyat hisoblanib kelgan.

Ikkinchidan, kompetensiya va kompetentlik tushunchalarining farqlanishi pedagogik amaliyot uchun muhim metodologik ahamiyatga ega. Davlat ta'lim standartlarida kompetensiyalar ijtimoiy buyurtma sifatida belgilangan bo'lsa [10], ularning o'quvchida qay darajada shakllanganligi, ya'ni kompetentlikni baholash mexanizmlari hali yetarlicha ishlab chiqilmagan. Bu holat an'anaviy bilimga asoslangan baholash tizimining saqlanib qolayotganligi bilan izohlanadi. Uchinchidan, me'yoriy hujjatlar

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

tahlili O‘zbekistonda kompetensiyaviy yondashuvning joriy etilishi davlat siyosati darajasida qo‘llab-quvvatlanayotganini ko‘rsatadi [1; 2]. Biroq nazariy tahlil asosida ushbu jarayonda bir qator muammolar mavjudligini qayd etish mumkin: o‘qituvchilarning kompetensiyaviy yondashuv mohiyatini nazariy jihatdan to‘liq anglamasligi, darsliklar mazmunining hamon axborot yetkazishga yo‘naltirilganligi, kompetensiyalarni o‘lchashning ishonchli diagnostik vositalarining yetishmasligi shular jumlasidandir. Xususan, standartlarda belgilangan milliy va umummadaniy kompetensiya ana shunday uyg‘unlashuvning ijobiy namunasi bo‘lib, u xalqaro modellarda bevosita mavjud emas.

Xulosa. O‘tkazilgan nazariy tahlil natijasida quyidagi xulosalarga kelindi. Kompetensiyaviy yondashuv tilshunoslik va psixologiyada vujudga kelib, keyinchalik ta’lim natijasining yangi paradigmasiga aylangan fanlararo nazariy konsepsiyadir. Uning mohiyati bilim, ko‘nikma, qadriyat va motivatsiyaning real faoliyatda yaxlit namoyon bo‘lishini ta’minlashdan iborat. O‘zbekiston ta’lim tizimida ushbu yondashuvning me’yoriy-huquqiy asoslari yaratilgan bo‘lsa-da, uni amaliyotga to‘liq joriy etish uchun pedagog kadrlarning nazariy tayyorgarligini oshirish, ta’lim mazmunini faoliyatga yo‘naltirilgan tarzda qayta ishlab chiqish va kompetentlikni baholashning milliy diagnostik tizimini yaratish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni: 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi. URL: https://lex.uz/docs/5013007
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida"gi Farmoni: 2019-yil 29-aprel, PF-5712-son // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi. URL: https://lex.uz/docs/4312785
3. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge, MA: MIT Press, 1965. 251 p.
4. McClelland D.C. Testing for competence rather than for "intelligence" // American Psychologist. 1973. Vol. 28, No. 1. P. 1-14.
5. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. М.: Когито-Центр, 2002. 396 с.
6. Rychen D.S., Salganik L.H. (eds.) Key Competencies for a Successful Life and a Well-Functioning Society. Göttingen: Hogrefe & Huber, 2003. 218 p.
7. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. 2003. № 5. С. 34-42.
8. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Народное образование. 2003. № 2. С. 58-64.
9. OECD. The Future of Education and Skills: Education 2030. Paris: OECD Publishing, 2018. 23 p.
10. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limining davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida"gi Qarori: 2017-yil 6-aprel, 187-son // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi. URL: https://lex.uz/docs/3153714

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.